1000

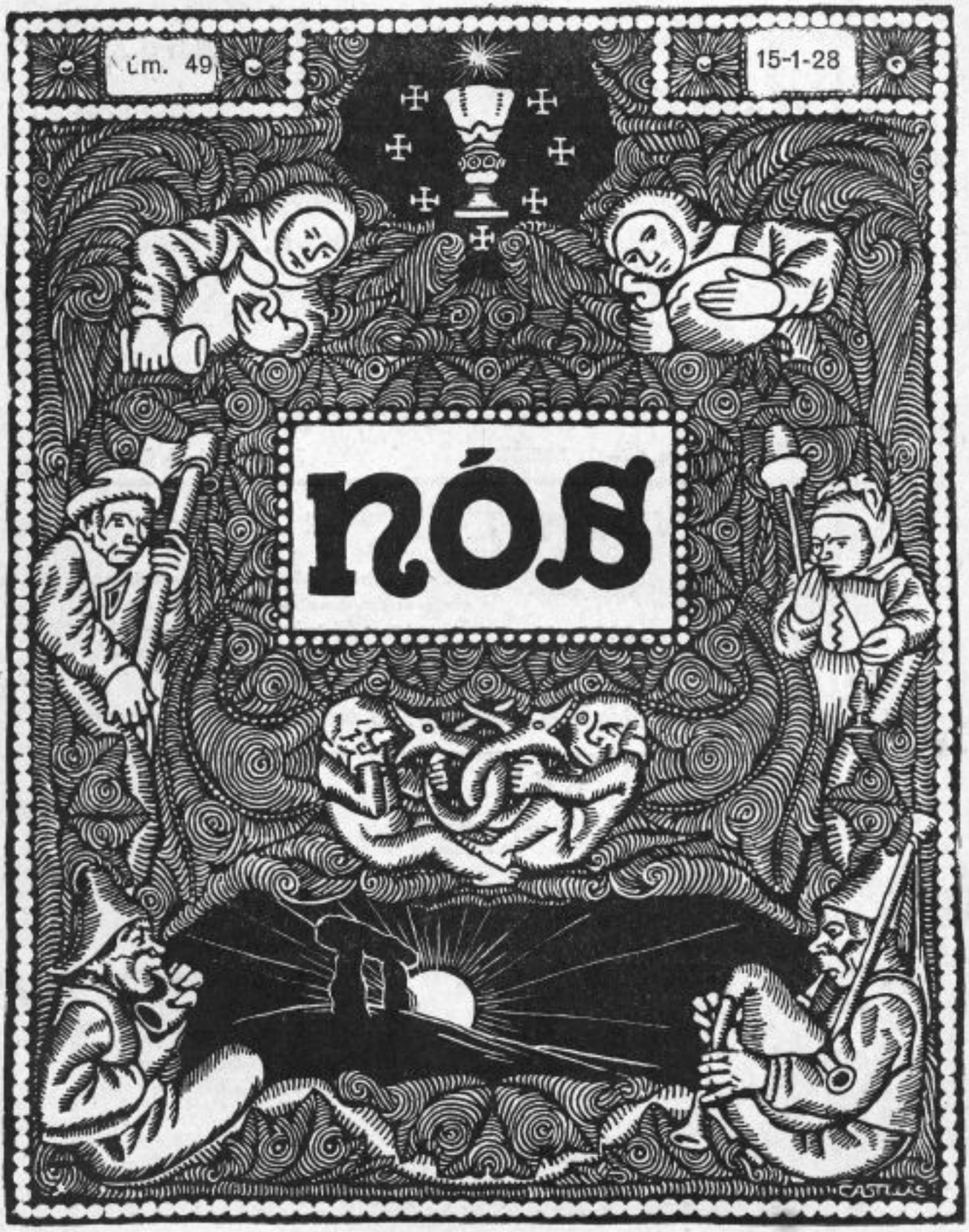

nós.

BOLETÍN MENSUAL da CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Adeministrador
ANXEL CASAL

DIREICIÓN E REDAUCIÓN:
Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.°—A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce númaros, na Peninsua	6'00 *pesetas.*
Fora da Peninsua	8'00 »
Númaro solto	0'70 »

NOTA

Este boletín non pubricará máis orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

Deus (poesía), POR R. CARBALLO CALEIRO.
Probremas de Xeografía Galega, POR RAMÓN OTERO PEDRAYO.
Prehistoria e Folklore da Barbanza, POR FLORENTINO L. CUEVILLAS E F. BOUZA BREY.
Catálogo dos Castros Galegos, da Seizón de Prehistoria do S. E. G.
Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza.
Os homes, os feitos, as verbas, POL-A REDAUCIÓN.

Reloxería ZENITH

MÁQUINAS PARLANTES. DISCOS
AGULLAS e ACCESORIOS

M. CALVIÑO - Ourense

Vicente Risco

Abogado

Santo Domingo, 47-2.° Ourense

nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano X ★ Ourense 15 Febreiro 1928 ★ Núm. 49

D E U S

Pol-a veira do mare, os meus ollos nos teus,
as miñas maus nas tùas, un día camiñamos.
As froles da Ilusión, en rescendentes ramos
se abrían no meu peito.

Mais non quixo Deus.

As rosas, ô teu paso, murchábanse d'envexa;
mais, abaleiro, as ondas facían seu arrulo,
e hastra os sinos de prata da recantada eirexa
tecían con mais alma seu sôroso capulo.

Do horizonte sereo no azuado confín
frolecía a Marela Frol do Cêstial Xardín;
eu sentín nos meus ollos os fondos ollos teus

e cabaleiro da Ilusión,
ô Sol das túas olladas se abreu meu corazón
com'un cravel bermello...

Mais non o quixo Deus...

R. CARBALLO CALEIRO

PROBREMAS DE XEOGRAFÍA GALEGA

NOTAS EN COL DAS FORMAS DE POBOAZÓN LABREGA

(*Proseguimento*)

ausurdos. Onde traballaron os picos e os tiros, sempre, na forrallada desfeita e na areia fina, medran as follas tristeiras das abrulas que no vrau erguen as suas decorativas froles de sangue. No monte impera ô longo do ano, a crecedeira erosión destroitora; seus produtos van en parte ôs eidos d'arredor, en parte camiñan mainamente ôs vals afundidos qu'apenas s'albiscan dend'eiquí nas concavidás da topografía.

Dend'o Rodeiro, o ollar espállase por descobertos hourizontes cinguidos de cumes ordeados en sucesivos fondos. Unha riola de releves presididos pol-a meda da Martiñá pecha o N; a Martiñá, ela mesma castrexa, dirixe a sua incomparabre familia de castros que s'albiscan doadamente impondo un caraute céltigo â rexa peisaxe do N. Dend'o pé das serras hastra o rego do Formigueiro desenrólase baixando docemente a terra da aba dos montes, os chaos outos de Vilamarín e Cea, os propios d'Amoeiro, Castro de Beiro, apenas difrenciados senón pol-a lonxanía. Precísanse as direicións das augas pol-o maino releve das costas cinguidoras dos vals iniciás. Ollase bén o remate dos cultivos e o comenzo do reino da pedra da serra, trepada pol-as poligonás das centieiras. A peisaxe do primeiro termo domiñada pol-o outo do Empalme (castro da Madanela) séguese ô NE pol-a liña cuaseque reuta da Peroxa (terra de penichás). En certos días na mesma direición xurde un fató de lombos azúes moi lonxanos: as serras do Courel. Os chaos d'Amoeiro, Parada e Fontefría, cos seus irmáns do Castro e de Beiro, amostran unha peisaxe alternada de parque (fatos de piñeiros, carballeiras) e terras de herdade asucadas, núas, inzadas de millo ou de pan asegún as estacións. Un val inicial pouco desenrolado, seguido por nabeiras e lameiros, indica o camiño das augas que se xuntan ô pé do Rodeiro c'a quebrada tamén inicial do Formigueiro. Algús alciprestes ou eucaliptos mandan nas xuntas d'arboredos (*«quantum lenta solent inter viburna cupressi»* Virgilio, *Égloga I*). Adevírtese a posición central d'Amoeiro, onde non se desenrolou un grande centro de poboazón pol-a diverxencia das grandes carreteras.

Pol-o NNW e W, galgan en serras ben detremiñadas, arredondadas, tendidas ô sol por, a divisoira montesía antre as rias baixas e a conca do Miño (Madanela, Testeiro, Paraño, Suído, Faro). A Madanela figura pertencer ô sistema; na realidade soilo incompretamente, poil-o val que se cría na sua aba W precura a Avia (río Viñao). Dend'a liña de serras hastra nós, afúndense dous vals paralelos: da Avia e do Barbantiño. Entr'os dous xurden as catro poutas esgrevias da Pena Corneira. As terras antre a Avia e Barbantiño permiten considerar dend'eiquí unha facies carauterísteca de chao e bocarribeira: os dous vals afúndense do N ô S na direición do Miño e d'iste xeito o chao vaise estreitando hastra o coto do San Trocado. Pol-a parte do Carballiño corre a mesma peisaxe de Cea. Car'o Barbantiño ollamos a súpeta transición das chairas outas de pan e arboredos, as costas esgrevias trepadas de piñeirás. Na zona de contauto multiprícanse os pobos arrodeados de terras de forte laboura (Vilela, Armeses, Vilamoure, Freás, Ourantes). Locen com'unha preparación topográfica os camiños das augas e o trunfo das quebradas subsecoentes sobre das consecoentes, as penedías das encostas esporentes, o sistema dos cotos en escaleira. No termo mais achegado os cotos de Portela

e os do Rodeiro non deixan ver as terras esporentes de Tsaralba car'o Barbantiño, mais adevírtese a incriñación da parroquia e adiviñanse os fondales da Bergueira e Farcixa.

Pol-o NE, E e SW, o val do Miño en coarto de circo, deixa apreixar os seus beizos pol-o pé da Peroxa, Ourense, Santa Cruz e Layas e Ventosela; en conxunto todo o arco do Miño central. Síntese como dirixe a maina mecáneca da erosión. Decorren pol-o S os lombos arredondados das montanas da Cañiza, e coto de Novelle, o cume millor individualizado dos hourizontes, non somentes de Trasalba, senón d'outras moitas terras de ribeira, bocarribeira e montana, os ordes do Leboreiro, montes de Bande, Penamá, Trelle, Outeiro de Boa Madre, de xeito que deixa adeviñar formas cóncavas afondadas entr'elas. Pol-o E e SE, os erguementos poderosos que rematando nos cumes de San Mamede e Cabeza da Meda, forman o sistema mais impoñente do hourizonte. Ademais, todo o correr esporente do val do río Loña, traballado nos cernes esgrevios dos granitos e o oco qu'acouga o solar d'Ourense. Dend'o Rodeiro xurde crara a función xeográfica da cidade con respeito ôs vals e montanas das que é centro de cruce de camiños e soilo lugar doado pr'a criazón d'unha vila no marxe esquerdo do Miño central. Apréciase o remate da zona das viñas, os camiños vellos e as carreteiras rubindo costas nas mais das direiciós. Na propia do Leste, as terras da parroquia de Palmés defíñense co mesmo caraute da rexión dos cotos e chaos de Trasalba, co seu labio esporente ô val do Miño-dend'a fonda quebrada do Medelo.

Rexión dos chaos.

Escolmaremos a peisaxe do termo de Pereiras, preto do lugar de Cimadevila. Con maina incrinación o Sul (Miño) e un pouco mais marcado o W (Barbantiño) espállanse terras d'herdade, de figura reutaugular, separadas por muros de forras inzados de silveiras. Dend'o outono a primaveira, verdegan os centeos, primeiro homildosos, rent'o chan, c'os sucos brilantes d'augas invernizas; logo en cadros trunfales, de pan maduro onde o vento deixa longas vibraciós. Dend'a seitura, os eidos mortos de palleta queimada pol-o sol alégranse cos fatos de maragoutos dispostos pra seren levados â eira e co verdecer raro dos millos de revoltiza. Eiquí e acolá afroran laxes arredondadas cinguidas pol-os sucos do arado ou lombos d'outeirás descobertos. Algús chegan a categoría de cotos penedosos vestidos de xestales e toxeiras, i-en certos lugares chaos, a auga dormecente non deixa medrar os cultivos, criando mancholas de monte baixo. A terra ben traballada apesares da pouca fondura, fala d'unha poboazón vasta que tendo precisión de pan, traballa eidos de cativo produto, mais propios pra precurar estrume. N-algunhas cabeceiras inda s'acaracochan vellos castiñeiros, testigos d'outros tempos nos qu'o sequeiro tiña tanta importancia com'a meda e a arca do grau. No inverno xurden en limpos mantaniás e corren por camiños e regos de demarcación mil augas supreficiás das capas do granito. No vrau o torrón enxoito, marelo de palleta, fai medrar a sensación lumiosa e espallada do grande hourizonte, o mesmo do Rodeiro, un pouco mais baixo. Ocúltanse as bases das serras lonxanas mais en troques precísanse de mais preto as bocarribeiras de por frente e car'o Sul, as testas dos arboredos e os paus dos bimbastros deixan adeviñar outro vivir nos fondales da parroquia. Non s'olla ningún lugar; os camiños cruzan largamente, chaos e lixeiramente encostados no afroramento das laxes. Terra de pan, soilo s'anima co traballo das sementeiras e seituras, destacándose litúrxicamente os homes e os carros. Dispois da seitura e o correr do inverno, nos eidos en barbeito e nos cotos, pacen vacolas e avenza namentras os rapaces xogan nos penedos.

Rexión de contauto dos chaos e do val.

Xa a temos determiñada. Ô correr do camiño principal c'as suas fontes e carballeiras alíñanse os mais dos pobos, a eirexa e os pazos ollando ô Sul os ocos fartos da encosta e da ribeira. A carón dos lugares d'Outeiro e Fontemaior, xúntanse moitos camiños no campo da Festa, que tamén se chama da Feira, pol-a que se tivo n-outros

tempos. Ã beira da estrada naceron algunhas casas novas de xeito americán: duas eiras franquean o camiño na entrada principal do Outeiro. Os castiñeiros vizosos e algunhas grandes carballas testemuñan da frondura e boa calidade da terra, lembrando as que s'afastan nas carballeiras dos chaos premontesíos. Pol-o Leste, eidos de centeo atestan co campo. Pol-o Sul, inzanse as parreiras e as viñas baixas, misturadas con hortas, anacos de lameiros e milleirales de rega. Eiquí rematan os camiños enxoitos e areosos dos chaos, e outros lameirentos e encostados que procuran a fondura do val. Sempre cruza xente, carros e gando. Os grandes arboredos soilo deixan albiscar anacos fuxitivos do hourizonte. En contraste co silenzo dos cotos e chaos, eiquí sempre s'ouve o balbordo do traballo e da fala dos homes.

Terra das campanas abaixo.

Carauterízase por unha grande variedade de peisaxe dentro da limitanza dos seus marcos, da fartura de vexetación e do cultivo. Teimaremos fixar dous escearios: o do Carril e mais o do muiño do Ruzo.

O Carril está posto a metade da encosta car'o val da Bergueira. Dend'o Outeiro e Cimadevila baixan as terras intensamente traballadas, aproveitadas con mimo, cruzadas por camiños esporentes. A eirexa, as casas dos lugares ditos siñálanse no hourizonte. Ô Norte, os arboredos e lameiros da veiga d'Albeiros dan principio a quebrada ricamente artellada que s'afonda na Bergueira, na Fareixa e nas Lamas hastra o Barbantiño. Óllase un anaco do propio val d'iste río —xa no curso baixo afondado, entre ribeiras penedosas, dibuxadas pol-as quebradas afluentes, trepadas de viñas — percorrido pol-a carretera de Pontevedra, as bocarribeiras e encostas d'Ourantes, Freás e Vilela, e cobrindo un anaco do primeiro termo pol-o ENE, os cotos de mor a menor que corren da Portela a Vilerma. A peisaxe amóstrase fartamente cambeante. As viñas e nabeiras da encosta chegan o oco da Bergueira; o regato camiña entre muros de eidos, coberto os anacos por vellas parras que tamén asombran os camiños, verdadeiros camiños ribeiraos, ôs que se franquean portas de bodegas e lagares. Outros anacos do regueiro cruzan pequenas terras de lameiros e hortas e os árbores fruteiros (nogueiras, cerdeiras, algús soutos de castiñeiros) esparexidos pol-os tarreos figuran bosques pechados. Os catro lugares (Portela, Bergueira, Fondo de Vila, Pexes) están ben preto ús d'outros, hastra figuraren un soilo pobo. Espállanse os camiños no campo da Bergueira, inzado de cabaceiros e nos arredores de Pexes, prantados de Salgueiros. No inverno as augas do rego enchen o camiño. Con todo, a terra do val redúcese a unha pequena faixa estreita, esporente e dividida en meandros encaixados; a laboura labrega impera na forma e direición do regato. As penedías e encostas de touzas e piñeiros e cotos nús alternados con herdades chegan dende Portela hastra ben preto do camiño das augas. No outono e inverno as néboas do val barbantiñán enchen, figurando unha badía artellada, as quebradas das campanas abaixo; os arboredos e viñas, ispidos, as nabeiras botadas de ferraña, os lameiros e camiños brilantes d'augas encoradas ou correntes, fan mais pequena ista peisaxe arreconchegada, en tono menor, da que sempre s'ergue o balbordo dos traballos e das falas. Na primaveira e vrau, as masas pechas da vexetación parescen afondar a peisaxe, prestando individualidade os pobos e seus termos.

O outro tipo das campás abaixo qu'ollamos dend'o muiño de Ruzo, acugula en pouco marco moitas terras fortemente quebradas e afundidas, separadas por lombos e cotos de tipo ribeirao. A quebrada das Lamas, na porción mais outa e menos espazada adícase a nabeiras encostadas defendidas por muros de sostimento e aburatadas por unha chea de puzos de bimbastro. A porción mais baixa, de grande esporencia, cría fartos lameiros e húmidas carballeiras, de chán coberto de toxeiras, fentos e folla, terra fría, sombriza, na que hai pouco se precuran as nabeiras. Os lombos pizarrentos da parte S, ou de Soutomanco, xurden ispidos c'a coor das carqueixas e uces. Os outros tapízanse de piñeirales e nas encostas ben soleadas, de

viñas, distanciadas dos lugares e mal servidas por camiños esgrevios. No muiño do Ruzo, por baixo do lugar de bodegas do Quintairo, o rego da Bergueira baixa en sûpeta costa por cotos bravos medrados de piñeirales; cria no cauce unha riola de salgueiros e ameneiros c'algûs teixos vellos e desfeitos. O muiño xa non moe fai moitos anos. N-algús d'istes fondales quentes, entre cotos, medran os vidoeiros precurados pol-a boá calidá do seu pau. Ô linde dos chaos, os cotos da cintura. E da parroquia e un anaco do val barbantiñan, compoñen o mais espallado hourizonte d'istas terras baixas, encostadas, sen pobos, que teñen os dous carauteres da ribeira: chaos frieiros de lameiros e carballeiras, chaos enxoitos de viña e cotos anárquicos de piñeirales.

Peisaxes das encostas.

Temos dito qu'elas forman a cintura da parroquia car'os vals do Miño e Barbantiño, remontando o beizo dreito e esquerdo de cada un. Tipo carauterísteco a peisaxe de Fechos, o derradeiro lugar de Trasalba pol-o S atestando xa c'a parroquia de Santa Cruz d'Arrabaldo. Ô mesmo pobo de Fechos chegan pol-o Norte os agros dos chaos e albiscanse ô lonxe os cumes d'hourizonte. Ô pé, franquease o val do Miño, dende Untes a mais alá de Layas; os vellos meandros, as prataformas estructurás, as zonas de vide, os pobos entre río e encosta, asegún estudaremos na parroquia d'Arrabaldo. A encosta que nasce e baixa en Fechos sûpeta, pouco traballada pol-a erosión, non se desfai en sistemas de cotos, senón qu'en xeral garda a sua arredondada unidade. A esquerda mandan os granitos, a dreita, as pizarras. N-ista derradeira direición o monte das Conchadas mira pra xuntanza dos dous vals. A esquerda a encosta graniteca segue hastra a quebrada do Medelo, a que segue xa na parroquia de Palmés o remate dos chaos sobre o val do Miño, nas formas esgrevias dos cotos de Serán. Ô pé de Fechos, as augas crían pequenas quebradas pouco afundidas que se orgaizan procurando a mais grande, inda consecuente, e animada no inverno pol-as augas cantareiras. Pol-a encosta rube a vexetación do val (carqueixas, uces, toxos mais pechados qu'os d'arriba, sobreiros isolados, loureiros e érbedos).

Nas terras da outra banda do río, pódese con certos soles percorrer o fino traballo da erosión nas bocarribeiras esporentes de terra mol, outras zonas de chaos e os primeiros alzamentos das montanas do Sul.

Disfroita do sol da serán mais recolle as arroyadas do Rodeiro e tén as canellas sempre enlamadas no inverno e na primaveira. Duas casas fidalguiñas, descidas, sinxelas, locena sua limpa canteiría antr'o acugulamento das vivendas labregas.

Ben difrente a figura do Outeiro o segundo en habitantes (107) e o mais central da parroquea, cinguido c'o logar d'Albeiros pol'o grande camiño descansado pois soilo tén un golpiño de calzada. Outro mais outo sai tamén d'Albeiros seguindo a aba dos cotos pra se xuntar c'o principal no campo da festa e da feira. O Outeiro, de solar chairo, debeuse criar pol'a xuntanza de dous núcreos de poboazón: un desenrolado ô correr do camiño, o outro posto no principiar das terras de rega que s'encostan car'o fondal da Bergueira. Ténde á conquerire o pequeno lugar veciño de Fontemaor posto ô sul e tamen poseedor de seu campiño comunal, no que nasce a fonte (5 h). O Outeiro esposto ô sôlpor, medra en figura circular un pouco desfeita pol'a atrauceón do camiño, do campo da festa e da feira, no de moitos camiños (eiras vellas, casas d'amerecanos, escola, tenda). Os grandes caracochos do campo, un d'eles disforme carballa petrucial repartida entre 27 herdeiros, é o sitio de môr tránsito e conversaceón da parroquea. Seguindo o camiño aixiña se chega os diestros da eirexa e a espaciadas terras (soutos, montes, herdades) de pazo. A eirexa e a reutoral postas no correr dos logares d'Outeiro e Fontemaor mais millor comunicadas con Cimadevila, dominan o hourizonte dos fondales da parroquia. Xa veremos na parte hestóreca a siñificanza da sua posiceón cinguida pol'o folklore. Cimadevila (14 h). disforme en tres pequenos agrupamentos de casas familiales afastados us dos outros menos de dous centos metros. Chamamoslle familiares porqu'inda que hoxe sexan de difrentes donos non parentes, fo-

ron n'outrora de familias petrucias. Coñecese na disposiceón das casas apesares das novas cortes, curros e outras construciós que tenden a individoalizalas dentro de cada grupo. As terras d'un pazo impiden pol'o N. e W. o desenrolo do logar que non ten centro e somentes pode considerarse por tal a eira e unha congostra onde nasce a fonte (Carreira Coba) asombrada por meia dúcia de castiñeiros. O pazo c'o seu sistema de terras (xardín, pomar, horta, soutos, pezas de monte, nabeira e herdade muradas e doadamente servidas entr'elas) e de construciós, xuntan a outro pazo abandoado dando frente c'a capela ô camiño principal.

Iste en Cimadevila pártese en dous que van en procura do val do Miño deixando entr'eles, xa preto do marco xeográfeco da parroquia as terras e casas do logar de Fechos (25 h). Garda a posiceón semellante ôs xa citados ollando ô sul e ô seu pé as terras de viño da parroquea d'Arrabaldo. Nas costas labouradas pol'a erosión en quebradas pequenas e esporentes (costa dos Mortos) teñen os de Fechos suas nabeiras e viñas separadas por arestas penedosas de bosque e monte baixo. O desenrolo radial do logar soilo está impedido ô leste por unha grande propiedá murada. As casas novas procuran os camiños que xa saen do pobo pol'as terras de pan, fuxindo da encosta.

Agora compre lembrar os outros logares afastados do camiño central. Por frente d'Abeiros dous camiños de carro cinguindo o coto de Marmán procuran o fondo logar do Formigueiro (44 h). epónimo do río que corre ô seu pe mantendo bos anacos de lameiros e nabeiras e fartas carballeiras nas quebradas afloentes. Pol'a esposiceón ô N. disfroita de pouco sol e as casas, moitas novas ou compostas, acugulanse ô pé d'un coto c'un soilo e pequeno vagantío da praciña ond'está a ermida do S. Sebastián. Un dos camiños ditos entre os cotos de Portela e Marmán segue o W. pol'o principal d'aquila rexión isolada de herdades, touticeiras e penascadas hasta o coto do Faracho. No comenzo un e xa na baixada ô fondo río de Punxín ou do Viñao, morren os dous logares do Faracho d'abaixo e d'arriba. Nin xuntan entr'os dous tres veciños vivindo en casiñas do vello tipo soparadas e no medeo d'outras dinantes habitadas, hoxe palleiros, cortes ou escamastradas roínas. O camiño descende por esgrevias costas, pasando o Barbantiño na ponte do Viñao. Foi sempre a relaceón mais doada c'as terras de Maside e do Carballiño e inda garda algunha vitalidade (feiras, arrieiría).

D'Albeiros nasce un camiño que rubindo ás chairas do Rodeiro, atravesa a soedade penedosa pra baixar ôs chaos da parroquia do Castro. O coto do Vedral na xuntanza de dous camiños que veñen de Outeiro e Cimadevila forma o nô de relaciós na terra dos agros; d'il sai o de carro pros fondales de Medelo n'outrora habitados onde teñen propiedá os logares centrales da parroquia. Dend'o Vedral os dous camiños ditos xuntanse no importante que por Pradobó (Palmés) o logar da eirexa de Palmés e Canedo forma duas das costas d'iste nome no seu derradeiro tramo sendo ô tempo a arteria central da terra de Palmés. En Trasalba unha pequena derivaceón sirve o logar mais ô nacente da parroquia, Monteasnal (39 h). distante arredor de dous kilómetros de Cimadevila e Outeiro. Na propia praza do logar baixa o camiño pr'a quebrada do Rigueiriño que despois segue pol'o Val en terras de Santa Cruz.

Os logares centrales xuntanse c'as das Campanas abaixo dende Albeiros, Outeiro e Cimadevila por camiños dos que logo se soltan fondas corredoiras, xuntándose á vía prencipal d'aquila rexión que xunta todol'os seus logares dende Bergueira a Soutomanco. Na Bergueira (67 h) comprendense naturalmente outros dous lugariños: Os campos e Portela. O môr cinrgue un campo espallado d'abondo prantado de caracochos e carballas e animamado por un fato de cabaceiras; cruza ô pé d'algunhas casas e atesta c'o campo o regueiro do que tomou nome c'o seu pontillón e obras defensivas contra as cheas súpetas. A porceón W. chamada mais particularmente O Campo garda un pequeno pazo unha miguiña desviado con horta, eira, alcipreste e curro, unha casa fidalga que non chega á categoría de pazo, e un que foino, e dos bôs mais qu'hoxe apenas garda lembranza de señorío pol'as remendalladas dos peisanos

chés que ó poseen. O logar de Bergueira amostra o aproveitamento do terreo pra curros e parras; xúntase de feito c'o de Portela posto ô pé do coto do mesmo nomeamento, logar de sete casas ben isoladas entr'elas e provistas de construciós labregas axetívas de grande vagantío e comodidade.

Baixando o camiño de carro dende Cimadevila atópase o logar de Fondo de Vila (73 h). esmiuzado en tres fatos de casas. O Carril, o propio logar, e Pexes que cuaseque chega a Bergueira, augas abaixo do rego, O logar que dá nome fai rúa ô largo do camiño e somentes s'espalla n'un campo encostatado de parreiras. O camiño central das campanas abaixo pártese en Fondo de Vila en duas direiceós; unha pol'o grupo de bodegas do quintairo, baixa a Punxín pol'o muiño do Ruzo o mais pasaxeiro e servindo os fondales non poboados da Fareixá, o que despois de moitas voltas remata no logar arrabaldés de Casar do Mato. O outro dende Fondo de Vila vai por terras mais espalladas ô pé do término de Cimadevila onde sirve o pequeno logar de Penouzoás (9 h). agarimado por grandes outeirales, e chega a Soutomanco onde se xunta c'o camiño xa indicado dos logares centrales da parroquea a Ponte Barbantiña. N'outrora todol'os camiños, congostras, corredoiras e sendeiros das campanas abaixo estaban asombrados por parrales que xa van sendo raros pol'a medra das viñas de amerecana.

Soutomanco apartado do xeito da parroquea xa ribeiran con moito viño e millo de sega, forma unha rúa de casas isoladas, no vello xeito domiñando díreitamente o tramo derradeiro do val do Barbantiño.

RAMON OTERO PEDRAYO.

(Continuarase.)

PREHISTORIA E FOLKLORE DA BARBANZA

(Proseguimento)

anta de Axeitos fundándonos nas suas insculturas e asin debemos sinalar soio a identidade da figura cruciforme cas da Pena do Polvorín e sobor de todo cas de «Cueva de Menga» e da galeiría coberta de Barranc, pertenecentes as duas a un eneolítico moi findeiro, mais sen que nos arrisquemos a formular ningunha opinión definitiva.

UNHA PENEDA INSCULTURADA.—A cincoenta metros cara o sul da anta de que vimos falando, e xa en terreo comunal, atópase unha peneda de grá, de grandor considerabel (fig. 9) qúe ostenta insculturadas fondamente en tres das suas caras, catro figuras zoomorfas e un pequeno sino de interpretazón duvidosa. Na banda que mira o norte óllanse dous animaes, compreto o da direita e faltoso da testa o da ezquerda (fig. 10); na que mira o norleste aparez un soio animal ô que fallan as patas traseiras, (fig. 11) e na que está ourentada pro suleste dexérgase outra figuriña de un cuadrúpedo

que ten por baixo un risco angular de lados desiguales, rematado por unha coviña (fig. 12).

As tres primeiras de istas representazóns son de idéntico feitío e acusan un mesmo esquematismo non desprovido de lembranzas naturalistas. O corpo moi groso áchase determiñado por catro liñas, case que reitas, nas que se observan así e todo certos detalles realistas como o erguemento da grupa nas duas insculturas da figura 10, o abultamento do peito na da figura 11 e a curva da unión do coarto traseiro ca soá en todas elas. A testa, nos dous animaes que a conservan, é triángular, ten un ollo indicado por un buratiño e aparez rematada por un par de cornos direitos e sen gallas que semellan postos de frente na figura de perfil. As patas son sinxelos riscos reitos, agás no animal da direita da figura 10 que os ten incrinados como se quixeran imitar unha actitude de marcha.

De estilo algo mais esquemático e a inscultura da banda do suleste, na que se dexerga unha menor preocupazón naturalista, ben patente na direitura das riscadelas do corpo e no afastamento en duas partes; ven-

(Fig.) 9.—A. A. Dólmen de Oleiros.—B. B. Penedo insculturado

tre e patas da direita e lombo, cuello e patas da ezquerda, da figura do animal representado.

A primeira custión que suscitan as insculturas de Axeitos e a da identificazón da especie zoolóxica a que pertencen os cuadrúpedos insculturados. Pol-a forma do corpo e da testa e pol-a disposizón e longura dos cornos, vese dende logo que se trata de cápridos ou cérvidos, mais no grado de esquematizazón en que están executados, resulta moi pouco doada a distinzón entre as duas especies devanditas, debendo terse en conta que ainda en pictografías de tipo moito mais naturalista como son as da «Cueva del Queso» abondou a adizón de algúns detalles pra convertir en cervos as cabras primeiramente pintadas.

Se pra a caraiterizazón de istas figuras nos guiáramos pol-a forma dos cornos, alcontraríamonos conque istes non presentan nin o xeito curvado propio do xénero *capra*, nin as gallas que tan nidiamente sinalan o xénero *cervus*, e que por certo óllanse con inteira craridade n-algunhas gravuras dos Ballotes (Bamio, Carril) que son do mesmo feitío que as que nos ocupan, e asin deixaremos en suspenso ista custión, mais non sen advertir que en figurazóns de cervos tan estilizadas como son as duas da parte outa da ezquerda da composizón do Cogul (Lérida) e dos vasos de Ciempozuelos (Madrí) e de Los Millares (Almería), presentan todas a indicazón das gallas, sendo moito menos frecuentes as que non-as presentan, como ocurre c-unha da Rabanera e outra de Tajo de las Figuras (Cádiz) cuia identificazón zoolóxica pode ser pol-o demais moi discutibel.

Non son raras na Galiza as representazóns de animaes (Cérvidos ou cápridos, cabalos e outros cuadrúpedos indeterminados), sendo de notar que as duas primeiras especies alcóntranse de cote interpretadas de un xeito mais naturalista que a terceira, podendose crasificar ás representazóns zoomorfas galegas, por nós conecidas, do xeito seguinte:

a) Figuras con lembranzas naturalistas. (Algúns cervos dos Ballotes). (Bamio, Carril). (Fig., 13, núm. 1).

b) Figuras algo mais esquemáticas de cervos e de outros animaes de identificazón pouco segura. (Pena Forneiriña e Laxe da Pena Furada, Campo Lameiro; Portela da Cruz, San Xurxo de Sacos; A Caeira, Pontevedra, e algunhas dos Ballotes). (Fig., 13, núms. 2 e 3).

c) Figuras estilizadas de cabalo con xinete. (Pena do Polvorín, A Cruña). (Fig. 13, núm. 4).

d) Figuras por compreto esquemáticas. (Oia, A Guarda, e algunhas das que apare-

cen copiadas nas «Impresiones de un viaje prehistórico por Galicia» de Obermaier sen indicazón de localidade). (Fig. 13, números 5 e 6).

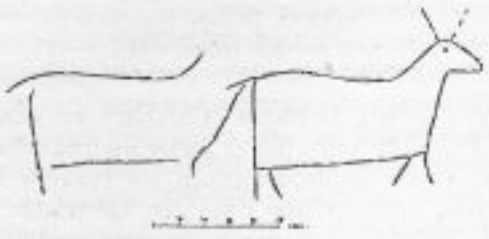

(FIG. 10)

Abonda con ollar as figuras respeitivas pra dexergar nidiamente a identidade de estilo das representazóns das bandas norte e norleste da peneda de Axeitos, cas do tipo *a)* e a da banda do suleste cas do tipo *b)*.

Entre os multipres probremas que prantean as insculturas galegas, non é o menos intresante o da sua localizazón en xeral e a de cada un dos seus tipos en particular. Pol-os datos que posuímos, acadados en parte nas monografías e notizas xa pubricadas, i-en parte tamén nas coleizóns ainda inéditas de Sobrino Buhigas e Casto Sampedro, podemos adiantar que a arte rupestre da nosa terra aparez case de cote en rexións pouco desviadas da veiramar e n-unha área que colle dende A Cruña (estazóns xa citadas perto da Torre de Hercoles) deica o esteiro do Miño (bisbarras de Viladesuso e Oia), atopándose nos dous cabos a maoría das insculturas dos tipos *c)* e *d)* e no centro as do tipo *b)*. As do *a)* son cicais as menos abondosas e parecen cinguirse preferentemente â costa da ría de Arousa.

(FIG. 11.)

Outro fenómeno dino de atenzón nas figuras zoomorfas galegas con lembranzas naturalistas é o seu isolamento dos paises veciños. Nas Asturias non se ten sinalado deica agora ren que se lles imite e o mesmo pasa nas provincias de León e Zamora. En Portugal teñen aparecido gravuras estilizadas como a de un cabalo da Peneda das Gamelas (Pavia, Alemtejo) e a mais naturalista, anque de feitura ruda da Orca dos Juncais (Beira) (fig. 14, núm. 1), tendo que recurrir pra atopar as nosas figuras de animaes un paralelo algo esaito os chamados cabalos da peneda dos «Siete Infantes de Lara» de Yecla de Yeltes (Salamanca) (fig. 14, n. 2) que son os únicos que situados en terras non moi lonxanas, presentan imitanzas de estilo cos tipos da nosa arte rupestre de que nos vimos ocupando.

Non tendo como non teñen istas representazóns ningún antecedente paleolítico dentro da Galiza, sen vencello craro con Portugal nin con Castela, de onde chegaron a maoría das infruenzas que aituaron en col das nosas culturas, semellan pol-a sua situazón costeira ser algo recibido por mar, anque non podamos atoparlle tampouco unha relazón nidia con ningún dos paises europeos do Atlántico nin do Mediterráneo, agás ca Andalucía, onde algúns dos cervos pintados en roxo na Cueva de las Figuras (Medinasidonia, Cádiz) non deixan de ofrecer notabels semellanzas cos gravurados de Axeitos e cos seus similares dos tipos *a)* e *b)*, (fig. 14, n. 3).

E anotaremos por cabo duas particularidades das insculturas de Axeitos: a primeira o estar as gravuras feitas nos lados verticaes do penedo e non no hourizontal, que é o xeito corrente na Galiza, e a segunda a proisimidade de istas insculturas a unha anta, feito observado n-algunhas outras necropoles megalíticas.

O FOLKLORE DE AXEITOS.—Contra o que era de agardar, forneceu ista estazón unha colleita folklórica ben cativa, tan cativa que non poidemos acadar xiquera o nome que indudabelmente ten ou tivo o penedo insculturado.

Escoitamos asi e todo dos beizos de D. Ramón Baltar, rico propietario de Santa Uxía de Ribeira, a seguinte etimoloxía popular do nome de Bretal.

«Un bispo o pasar perto do megalito de Axeitos, dixo ollando pra il.

«Pásmome de Ver-tal».

Etimoloxías de ista crás hainas de abondo na Galiza; asina, unha da vila de Castro de Caldelas (Ourense) cuio nome deriva asegún

a crenza do pobo da frase *cal-de-elas*, pronunzada por unha persoaxe a quen pedian en matrimonio unha das suas fillas; a de Melide, *mil-ide*; a de Cristimil, de *mil que morreron por Cristo*, etc.

* * *

A un dos millores inxenios da moderna xenerazón galega, o poeta Xosé Outeiro Espasandín, veciño tamén de Santa Uxía de Riveira debemos a seguinte referenza:

«Contan os vellos que entre o dólmen de Axeitos e unha peneda natural chamada a «Pía do Frade» hai un tesouro, e dín asina:»

«Da Pía do Frade a Pedra do Mouro
hai unha trabe de ouro.»

Poderíamos multipricar ata o infinido os paralelos de ista consella, pois coidamos que non hai na Galiza castro nin mámoa que non teña a sua correspondente trabe de ouro na compaña, nos mais dos casos, de outra trabe de alquitrán que de ser atopada produz lumes e males sen conto, e dende logo a morte do infortunado buscador da trabe de ouro.

Iste xeito de consella non se repete así e todo costantemente e anque a ideia fundamental da proisimidade da riqueza e da desgraza ousérvase de cote, son difrentes as formas de presentarse a unha e mais a outra. E asina alcóntramos localizada no monte de Lobeira (Vilagarcía) a seguinte variante eispresada en dous pareados:

«Dende Lobeira a Monte Cabalos
hai unha mina de sete reinados:
sete de ouro, sete de prata,
sete de veleno que mata.»

Na mesma terra de Arousa as insculturas da «Pedra do Encanto» (Bamio), dín asegún unha versión:

«Ola de ouro, ola de prata,
ola de veleno que mata.»

E asegún outra:

«Pipa de ouro, pipa de prata,
pipa de veleno que mata.»

E asegún unha terceira, mais sinxelamente:

«Ouro, prata,
veleno que mata.» (1)

No Outeiro de Pazos (Cartelle) no canto da trabe de ouro hai o *haber* de tres reises e no canto da de alquitrán un becerro da mesma materia que toupa en labaradas se non se collen as riquezas de certo xeito habelencioso. A trabe esistente entre o castro Lamiño (Brión, Os Anxeles, A Cruña) e as

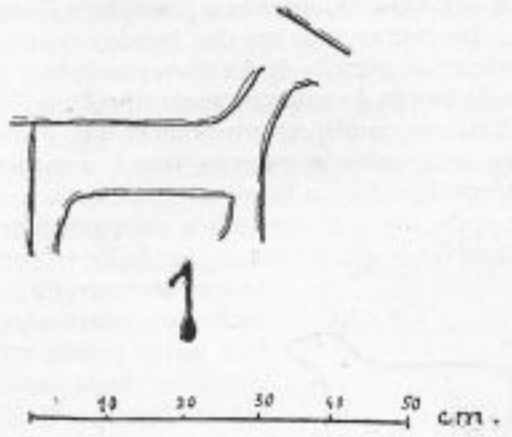

(FIG. 12.)

torres de Altamira é tan comprida que pode andar un carro de bois por ela.

No Concello de Guimaraes (Minho), sen fallar a trabe áurea pol-o menos n-un lugar da freguesía de Garfe, chamado o Castello, andan mais abondosos dous potes cheos un de ouro e outro de peste e no lugar da Granja hai acobillados trés lagares un cheo de ouro, outro de peste e outro de millo alvo. (2)

A crénza en tesouros atuados nos xacimentos i-estazóns prehistóricas, xérada cicais por terse alcontrado n-elas obxetos de algún valor ou que pol-a sua rareza atra-

(1) *Fermín Bouza Brey* «Prehistoria y folklore gallegos. Una estación de arte rupestre en los márgenes de la ría de Arosa» monografía pubricada pol-a S. P. de Antropología de Madrí.

(2) *Martins Sarmento*. «Materiaes para a archeologia do Concelho de Guimaraes». Revista de Guimaraes, anos 1888 e 1889.

gueron a atenzón das xentes, como asimesmo a crênza en que certos seres de vida distinta â nosa; fadas, xanas, mouros, enanos, etcétera, posuen enormes cantidades de xoias, diñeiro e outras cousas de grande valor, está tan estesa que pode decirse que é universal, mais é intresante o comprobar as modalidades que reviste nos distintos países.

Na Galiza, á mais das que xa quedan ditas e da sinxela do *haber,* de que se atopa abastanza, temos alcontrado referenza ôs obxetos seguintes que son, naturalmente, feitos de cote con materias preciosas anque non se determiñe en todol-os casos con esaititude a sua natureza:

A cadea, a reixa e a lámpara da Moura, no Castromao (Celanova).

Un restrelo tamén de ouro, no Monte Negro de Xurenzás (Carballiño).

Escopetas de ouro, n-unhas penedas das veciñanzas do castro de Bouzadoiro (Cabreiroá, Verín).

Vicente Risco cita asimesmo, sen precisar a localidade, xugos e rellas áureas. (1)

Pra non referirnos mais que ôs países raianos con Galiza dos que temos notiza, diremos que no norte de Portugal, i-espezalmente no Minho, repétense cáseque todal-as formas rexistradas no chan galego, que teñen por outra parte escelentes paralelos nas Asturias.

Alí as tradizóns relativas a tesouros acochados, que se denominan *ayalgas, yalgas* ou *chalgos,* parecen haber tido en parte unha

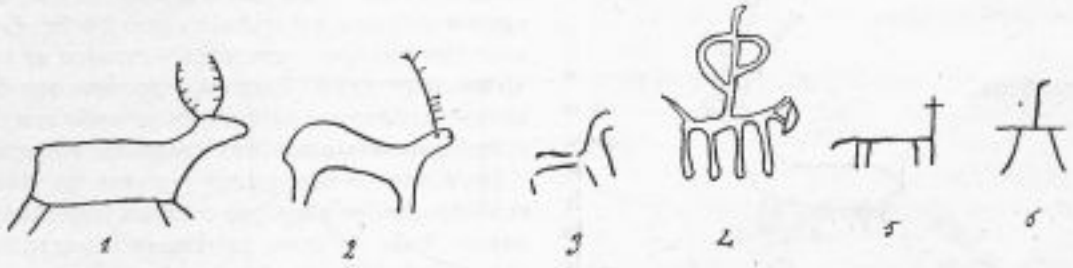

(Fig. 13.) 1.—Os Ballotes (Xil e Casal, Obermaier); 2.—Laxe da Fonte de Pena Furada (R. Sobrino); 3.—Portela da Cruz (R. Sobrino); 4.—Pena do Polvorín (Cabré); 5.—Oia (P. Jalhay); 6.—Localidade indetermiñada (Obermaier).

Dous xigantes aureos e a silla do rei Mouro, no Castro Morgadán (Carballedo, Chantada).

Pelexos cheos de moedas ou de poeira de ouro, nas mámoas do Monte Albán (Limia outa),

Moedas de ouro, no castro Lamiño (Brión, Os Anxeles).

Tendaes de cousas preciosas no Outeiro de Rubiós (Verea, Bande).

Tendaes con tixeiras, no Neixón, en Bamio e no monte de Lobeira (Arousa).

Unha cabra, un cabrito e unha Virxe de ouro, no castro de Trelle (Barbadás, Celanova).

Un becerro de prata e unha cabra de ouro, no castro de Cameixa (Boborás, Carballiño).

Unha santa de ouro, no Castro Pequeno do Neixón.

Un caldeiro de ouro, n-un castro da Urdiñeira (Gudiña, Viana do Bolo).

orixe literaria debido a certos papeis escritos pol-o estilo do Libro de San Cipriano, dos que se ocupou o P. Feixóo e que se conecen co nome de *Gacetas* ou *Gacepas* en todo o Principado agás nos concellos do oeste, onde lles chaman *liendas*. Revisten os taes tesouros asturiáns forma de xigantes (Colunga) ou de bolos ou cadeas de ouro (Castro de Caravia) indicándose o seu valor e o lugar do seu xacimento en versos de tipo igoal os que sinalan a trabe de Axeitos e outros *haberes* da nosa terra, podendose copiar pra o caso un recollido en Riosa que dí:

«Desde la fuente Laespina
a la peña furacada
hay doscientas libras de oro
so una piedra labrada».

(1) Da Mitoloxia popular galega. Os mouros encantados revistas NÓS. núm. 43. 1927.

E iste outro de Quirós que o pobo pon nos beizos de unha *xana*.

«Entre castros y castrina
hay una espinerina
con cien monedas de oro
y otras cien de plata fina».

As *xanas*, ben semellantes en moitos respeitos os nosos mouros, teñen como i-eles grandes riquezas. Os seus *cadexus* (miadas)

(Fig. 14.) 1.—Orca dos Juncais (Leite de Vasconcellos); 2.—Peneda dos Siete Infantes de Lara (Luís Martín Jimenez); 3.—Cueva de las Figuras (Victorio Molina).

son de fios áurecs (Villaviciosa), as suas tixeiras son tamén de ouro (Muros de Pravia), teñen tendaes de cousas preciosas (Salas, Colunga) como os mouros do Outeiro de Rubiós e gardan a sua xoias en pelexos, como se gardan nas mámoas do Monte Albán, asegún reza iste cantar recollido en Castiellu de Aguilar (Muros de Pravia).

«En Castiellu de Aguiar
donde el trigo se mayaba
hay un pellejo guey pinto
lleno de plata labrada». (1)

Nas rexións zamoráns de Aliste e de Sayago, veciñas de Portugal e onde hai abastanza de castros, alcóntranse n-iles localizadas tradizóns de tesouros que revisten alí a forma de un galiña con pitos, de monturas, campás e moi frecuentemente de touros. (1)

Como se ve non fallan paralelismos, nin en Zamora nin nas Asturias, ãs riquezas acochadas da Galiza, mais en ningún de istes dous paises se ten atopado ren qne imite a nosa trabe de ouro nin a alternativa de riqueza ou morte que supoñen a trabe de ouro e a trabe de alquitrán cas suas variantes. Como escepzón confirmadora da regra, somentes aparez un caso consinado por Cabal, da dita alternanza, na literatura popular asturián. Localízase en Saliencia, Somiedo. Non hai n-ela trabes senon arcas, de ouro unha e de veleno a outra. (2) E convén saber a iste propósito que o folklore das Asturias está ben espigado pol-os dous mitólogos citados no curso de iste traballo, e que de persoa de tanta autoridade como é o Sr. Gómez-Moreno que percorreu i-estudou as rexións castrexas de Zamora soupemos que en ningunhadas suas xeiras tiña atopado ren de semellante ãs devanditas consellas galegas.

Insistimos n-iste punto por ser as duas rexións citadas algo que está tan fortemente avencellado ca nosa provincia etnográfica que en mais de un aspeito chegan a se confundir, resultando verdadeiramente estrano que unha modalidade tan estesa na nosa terra non atinguira a inzarse n-elas.

Pol-o que a Portugal respeita, non conecemos esaitamente a área xeográfica do seu espallamento, mais coidamos posibel que non pase mais alá da provincia miñota ou cicais das terras raianas de Tras-os-Montes.

FLORENTINO L. CUEVILLAS E
FERMÍN BOUZA BREY

(1) *A. del Llano.*. «Del Folklore Asturiano. Mitos, supersticionis, costumbres» Madri, 1922.

(1) *Gómez Moreno*. «Catálogo Monumental de España. Provincia de Zamora». En curso de pubricazón.

(2) *C. Cabal*. «La mitología asturiana. Los dioses de la vida». Madri, 1925, páx. 227,

(*Continuaráse*)

LEA VOSTEDE A REVISTA MENSUAL NÓS BOLETIN DA CULTURA GALEGA

CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS

PUBRICADO POL-A SEIZÓN DE PREHISTORIA
DO «SEMINARIO D'ESTUDOS GALEGOS» DE SANT-YAGO

(Proseguimento)

ro que teñen 14 metros de outura e xa en sitio chan abrese un foso de 6 metros de ancho e con parapeto, aberto en parte na peneda viva e que falla soio na banda do sul.

MENSURAS.—De xeito ovalado mede:

Eixe maor do leste o oeste. 123 metros.

Eixe pequeno do norte o sul. 91 metros.

OBSERVAZÓNS.—É iste castro do mesmo tipo que os de Frameán e Marcelle, é decir que ocupa totalmente un outeiro, e presenta tamén duas particularidades ben notabels. É a Primeira unha concavidade na banda do norte do terraprén e a segunda un burato feito no eixe do óvalo e no lonxe do parapeto e que afecta unha forma hemiesférica. Ten 27 metros de diámetro e 5 de fondura e conecese no país co nome do Castro Redondo. Encol da destinanza de iste burato soio nos atrevemos a arriscar se cicais serviría de resevoiro de auga pra o caso de un asedio.

En toda a área castrexa non óllamos nin vestixios de edificazóns nin siñaes de portas.

FOLKLORE.—Dende o castro das Fontelas deica o río da Barra, hai un camiño que vai por baixo de terra e pasa por unha nabeira que se estende entre o castro e o lugar. O sitio por onde pasa o tal camiño soterrado marcase n-unha faixa da nabeira onde o froito non se da ben.

BIBLIOGRAFÍA.—Inédito.

(Catalogado por Arturo Suárez, Vicente Risco, Arturo Noguerol e Florentino L. Cuevillas).

Número VIII

CASTRO DE SANTA ADEGA

EMPRAZAMENTO.—Na provincia de Ourense, concello de Vilamarín, freguesía de SanVicente de Reádegos, a man direita da estrada que vai de Ourense a Lugo. Ocupa o cume de un outeiro emprazado na divisoira de augas entre o Miño e o Barbantiño e case no linde dos concellos da Peroxa e Vilamarín.

Dexérganse dende il a chá do Barbantiño e o val da Peroxa.

DEFENSAS.—Cingue iste castro un para-

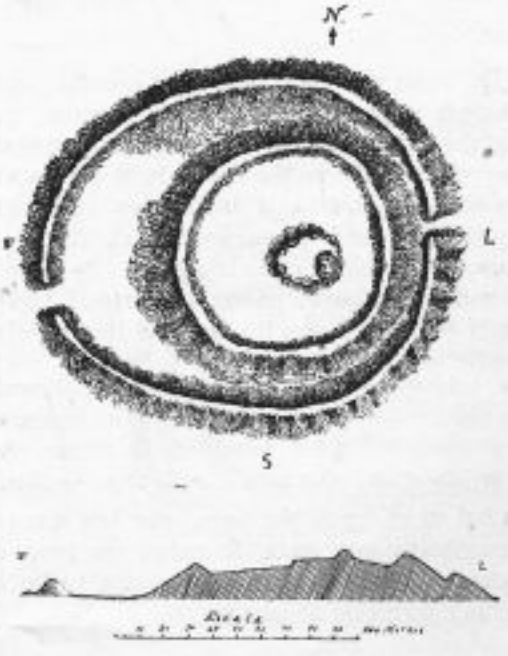

peto de cinco metros de outo que se alonga cara afora n-un terraprén de doce correndo ô seu pé un foso provisto de escarpa e contra escarpa de oito metros de outura. Iste foso na banda do Oeste afástase do terraplén ata formar un ô xeito de antecastro de vinteoito metros de ancho.

MENSURAS.—Mede o recinto central:

Do norte ô sul . . . . . 78 metros.
Do leste ô oeste . . . . . 75 metros.

OUSERVAZÓNS.—Nos aterros do foso aprécianse pol a parte do leste e do oeste duas soluzóns de continuidade que non presentan o reviramento caraiterístico das portas castrexas, sendo moi probabel que foran feitas modernamente pra servicio dos labregos que van ô sitio apañar batume.

No meio do recinto principal e perto de unhas penedías que o coroan óllanse os restos de unha antiga capela esborrallada que debeu estar adicada â Santa epónima do monte.

Non poidemos ollar en ningures pedras labradas nin ningún vestixio de habitazón permanente.

FOLKLORE.—«O Castro todo está choco por que os mouros téñeno minado por dentro, e nas mirlas gardan moitismo ouro.»

* * *

De unha vez un vello pasou c-unha xugada de bois perto do castro e os mouros, que andaban fora mercáronlle o gado que levaba, mais ô ilo meter e cando il xa estaba baixo terra, ouvíu a un mouro vello que decía, *Me huele a carne de cristianillo* ô mesmo tempo que cheiraba por todas partes. O home co-aquelo pasou un grande medo, mais por cabo non lle fixeron mal e pagáronlle moi ben a xugada.

* * *

Entre Santa Adega e o Castro de Madanela hai unha trabe de ouro que ten que ser descoberta por roda de carro ou pata de cabra. Tamén dín que hai outra trabe de lume e outra de alquitrán.

* * *

No castro viviu moita mourindade e aínda hoxe se atopan tellaós, muiños e canzorros.

BIBLIOGRAFÍA.—Mencionado por Vázquez Núñez loc. cit.

(Catalogado baixo a direizón do sabio mestre D. Manuel Gómez Moreno por Xosé Filgueira Valverde e Florentino L. Cuevillas.)

Número IX

CASTRO DE RÍO

EMPRAZAMENTO.—N-un outeiro de cota flebe que se ergue na marxe esquerda de un dos regatos que dan orixe ô río Barbantiño. Pertence â freguesía de San Salvador de Río, concello de Vilamarín, provincia de

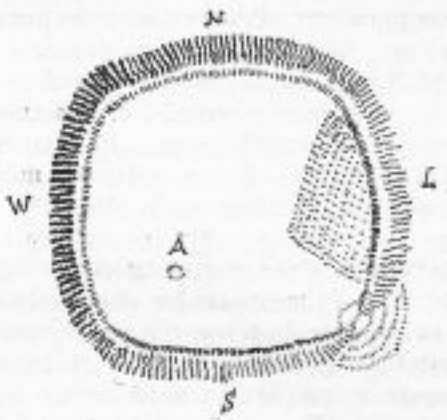

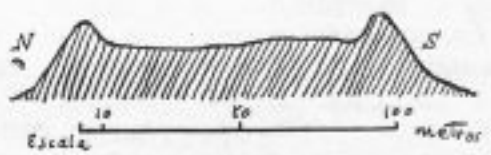

Ourense e queda desviado uns 600 metros do lugar de Sestelo e a menos de 3 kilómetros da estrada de Cea a Bustelo.

Ollanse dende il os castros Morgadán, Bainte, Santa Adega e da Martiñá e o farturento val de Vilamarín.

DEFENSAS.—É un castro de feitura sinxela que ostenta unha soia muralla sen foso. Mede de outo ista muralla pol-a parte de fora de 15 metros (bandas do sul e do leste) a 20 e 22 (bandas do oeste e do norte) e pol-a parte de dentro de 7 a 10. O seu ancho máisimo e de 3 metros.

MENSURAS.—Mede o recinto murado:

Do leste ô oeste . . . . . 89 metros.
Do norte ô sul . . . . . 82 metros.

OUSERVAZÓNS.—A forma de iste castro sen saírse do tipo corrente na Galiza, presenta unha certa tendenza a reitangular, determiñada pol-a direitura de algúns lenzos da muralla, mais sen que por ningures se vexan as arestas de xuntanza, caraiterísticas das construzóns poligonaes. O recinto central debía ser chairo d: seu, sendo posibel que despois do erguem:nto da cerca quedara mais aplainado por mor do aproveitamento que pro caso se faría dos penedos e da terra.

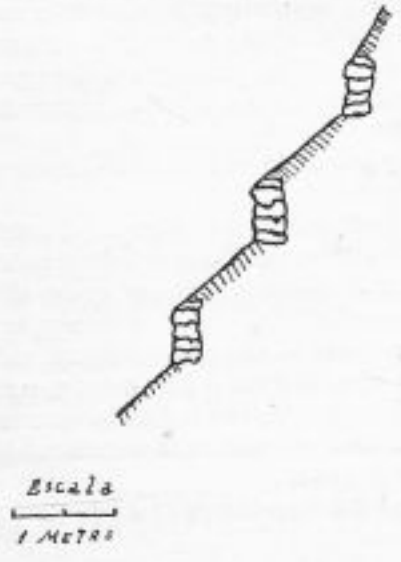

FIG. 1

A depresón que se olla na banda do leste, semella ser producida pol-a esprotazón de unha canteira.

A muralla alcóntrase hoxe por compreto coberta de terra, mais dexérgase ainda con craridade que estivo feita de cachote pequeno, presentándose esteriormente en forma de aterro e interiormente no xeito de escalóns dos conecidos co nome de socalcos (fig. 1). Foi ista a primeira vegada que ollamos tal modalidade costrutiva, que pol-o demais debía facer doada a rubida deica o cumio da muralla.

No lugar sinalado na pranta ca letra *a*, érguese unha morea de terra con moitas pedras pequenas, que ten todo o estilo e feitura de unha mámoa, e que incruso presenta no centro o burato denunzador de antigas espoliazóns. Non-os foi posibel determiñar con seguranza a natureza da tal morea, mais ren tería de estrano que fora en efeito unha mámoa, por ser toda ista bisbarra ben abondosa n-ista crás de enterramentos.

Na banda do suleste aparez cortada a cerca por un portelo de 3 metros de ancho que semella pol-a disposizón dos cortes lateraes, ser cousa posterior a costruzón do castro e praiticada pra deixar paso ôs carros que alí van pra cargar os toxos e carpazas que cobren o monte.

Non ollamos por ningures sinaes nidias de casarellas, parecendo pertencer todo o cachote que por alí anda esparexido á muralla que en moitos sitios ten vestixios de haber sido utilizada como unha escelente canteira.

FOLKLORE.—«O castro de Río é obra de mouros e n-il hai atuadas grandes riquezas.

BIBLIOGRAFÍA.—Inédito.

(Catalogado por Sebastián González e Florentino L. Cuevillas.)

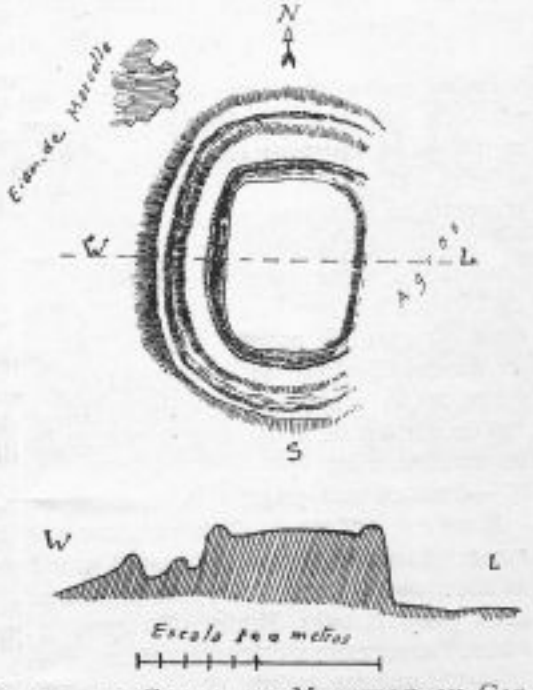

PLANTA DO CASTRO DE MARCELLE OU CASTRIÑO DE ORBAN E CUIA DESCRIPCIÓN FOI PUBRICADA NO NÚMERO 47 DE NÓS

Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza

O demo.

A señora Consuelo, de Santa Uxía de Riveira refire o seguinte:

Eu non sei como se lle apareceu o demo; coido que xa o tivo toda a vida. Tiña unha flauta que seica era pra chamalo, e cando tocaba aquela flauta alá viña o carneiro:

—«¿Qué queres? ¿Queres ir a fiada? Pois monta no meu lombo.»

E alá iban ás fiadas os dous xuntos. Así que se acababa, voltaba o carneiro a buscalo, e xuntos voltaban pra casa.

D'unha vez tamén estaba n'unha dorna cocendo sardiñas e veu o trasno.

—¿Qué fas?

—Estou cocendo sardiñas.

—Garda algo, home, e tráenas inda que sexa na gorra.

Porque il non podía pasal-o mar que é sagrado, e il era o demo.

* * *

Había unha casa que estaba sin alugar ninguén quería vivir n'ela; porque de noite sentíanse queixumes e rousar de cadeas pol-o tellado. Alí vivira un notario e, desque lle morrera un fillo, tivérase que cambear, pois era dende aquela cando se sentía iso de noite; porque xa se sabe que os notarios e os escribanos son uns ladróns. Entón o amo da casa ofreceu mil pesetas a quen fora capaz de descubril-o que alí pasaba; pero todos tiñan medo e ninguén quería entrar n'ela nin de día nin de noite. Entón veu un home, un mociño, e dí:

—«Pois eu vou pasal-a noite n'esa casa.»

E así foi; entrou na casa e encima d'unha mesa púxose a lêr un libro, e así que diron as doce da noite, sinte os lamentos e as cadeas pol-o tellado. Il non tiña medo a ninguén. De repente sintíu unha voz:

—«¡Ai que me caijo!»

«E contesta o outro: ¡Pois cáete e que te leven todol-os diaños!»

E alá vai unha perna con cadril e todo. O outro non se asusta; e outra vez síntese a misma voz:

—«¡Ai que me caijo!

E outra vez lle contesta o outro:

—«¡Pois caete ya con toditos los demonios!»

E outra perna con cadril e todo; e así foise repitindo hastra que foi caindo o corpo en anacos, e o último tocoulle a cabeza, e así que viu a cabeza con unha cara negra xa de estar penando no inferno preguntoulle o mociño:

—«¿Qué es lo que te pasa, hombre, que quieres?»

—«Pues quiero que diga usted a mi padre que devuelva su dinero a tantos pobres que dejó en la miseria, que por causa d'él ando yo penando y no puedo ver la cara de Dios.»

E así que dixo esto desapareceu. Pol-a mañá díxolle ó pai o que pasaba, e fixéronlle misas e devolveu o diñeiro que non era seu e non se volveu a sentir nada mais n'aquela casa.

(Recollidos en Santa Uxía de Riveira por A. Varela).

Outro parrafeo

Dios che dea buenos días
E tamén as madrugadas
Neniña que andas ás berzas
Apanando as marafalladas

——

Por mandado de mis padres
Y de la senora tía
Estimaba de saber
Este galán a que venía

——

Si queres saber o que veño
Yo te diré la verdad
Veño por pasar lo tempo
Que es cosa de mocedá

—

Que es cosa de mocedá
Galán aquí o dixestes
Si non sabes o camiño
Volve por donde viñeche

—

O camiño ven cho sei
Que o estou vendo de aquí
Estimaba de gozar
Unha rosa coma tí

—

Unha rosa coma min
No na debía de ser
Galán que tanto sabías
Tamén pode saber lere

—

Nin sei leer nin escribir
Nin tampouco dar â roda
Inda teño da aprender
Nesa tua escola nova

—

Esta miña escola nova
Érache unha maravilla
Nas tuas mâs pouco dura
El dinero de Castilla

—

El dinero de Castilla
Meniña tienes razón
Que o gastamos os dous
Na taberna do Coton

—

Si o gastaches nô gastaras
Eu non cho mandei gastar
De sete damas que tés
Dime cal has de gozar

—

Eu si teño sete damas
M/:niña que tes con eso
De sete damas que teño
Tí és a de menos precio

—

Que son a de menos precio
Galan eu xa cho sabía
En canto non tiña outro
Contigo má adivertía

—

Voucheme de aquí marchar
E mais hei de correr ben
tua nai é capadora
Caparame a min tamén

—

Miña nai é capadora
E meu pai é un diamante
Si tua casta é boa
Malo fuego te levante

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

UNHA EXPOSICIÓN D'ARTE GALEGA

Por ideia de Rafael Marquina, direitor da páxina literaria e artísteca d'aquil xornal, *Heraldo de Madrid* vai orgaizar na capital da Hespaña unha exposizón d'arte galega. Rafael Marquina percorreu xa Galiza pra se pôr en comunicación cos artistas e literatos, e conta que a esposizón se poida facer na primaveira d'ist'ano de 1928. Queren levar non somentes aquelas artes qu'adoiten figurar nas exhibicións d'ista clás, senón tamen as chamadas *artes menores* que teñan desenrolo en Galiza, coma son azibecheria, repuxado, ourivesaria, etc., e ainda d'industrias d'arte desaparecidas, coma son as obras de cerámica de Sargadelos. Contan levar tamén o Coro Polifónico de Pontevedra e algús conferenciantes, antr'iles Ramón Otero Pedrayo, Euxenio Montes, Alfonso Castelao, Faustino Santalices, Antón Villar Ponte, Roberto Blanco Torres e Basilio Alvarez que fará a inauguración.

Ha ser con seguranza un verdadeiro acontecimento, no que se ha pôr de manifesto a riqueza artisteca da nosa terra.

A EXPOSIZÓN DO LIBRO CATALÁN

NÓS celebra moito o éisito que tivo en Madrí a Esposizón do libro catalán, orgaizada por *La Gaceta literaria*, manifestado ademais pol-o que fixo enrabechar a certos xor-

nais cortesáns, especialmente o consecuente A B C.

LIBROS

HISTORIA SINTÉTICA DE GALICIA
por Ramón Villar Ponte,
A Cruña, NÓS, 1927.

É iste un libro qu'o público galego agardaba hai tempo: unha-historia breve de Galiza. Dos nosos historiadores, pódese dicir que ata d'agora, ningún pensou seriamente no gran púbrico, agás D. Florencio Vaamonte, que ten un manualiño de historia de Galiza que hoxe non é doado atopar por ningures. Agora Ramón Villar Ponte soupo reducir a poucas páxinas —218 somentes— o contido de moitos volumes: historias particulares de vilas, d'ordes relixosas, de mosteiros, de casas fidalgas, coleicións de revistas e de documentos, etc. A *Historia Sintética de Galicia* repersenta a esencia contida en moitos volumes, e posta ô alcance de toda caste de leutores.

Non é pol-o tanto unha obra de investigación nin de crítica; é unha obra de vulgarización, que contén en pouco treito, os resultados de canto hai feito no día de hoxe pr'escrarecel-o noso pasado. Está lonxe de toda fantasía e inteiramente cinguido ás verdades obtidas e comprobadas: onde se sabe, conta o que se sabe; onde non se sabe, cala, en lugar d'inventar coma faguían outrora outros historiadores. Ramón Vilar Ponte ten o senso moderno da verdade histórica e atense a il con austera fieldade.

Ademais, esta *Historia sintética* contén escrusivamente o que se sole chamar *historia estensa* e *historia política*, e somentes algunha que outra vegada refírese á *historia interna*, á *historia de cultura*. Veleiquí un punto en que a *historia* de Ramón Vilar Ponte precisa un compremento: unha obra igual, na que se faga a historia da cultura galega. Mais quen é o qu'arestora vai ter coraxe pra pôrse a ela?

Coma Ramón Vilar Ponte non se propon anovar, senón recoller os resultados derradeiros dos traballos feitos, pol-os especialistas en cada probrema e en col de cada tempo, conserva os cadros tradicionás da historia: *Prehistoria, Edade Antiga, Edade Meia, Edade Moderna...* cadros que hoxe a historia puxa pra faguer estralar e ceibarse da sua tirania, que non é mais qu'a tiranía do prexuizo. Mais tampouco era atal o seu intento nin a sua minsión. Il tiña que operar adentro dos cadros a qu'a xente ven afeita pol-a rutina do enseño oficial. Ademais adentro d'ises cadros, evidentes ainda pra iles, traballaron e traballan ainda hoxe os mais dos nosos investigadores, e dos que non son nosos... Fora de qué, é na historia da cultura onde istes cadros se nos manifestan coma mais ausurdos.

A obra do Ramón Vilar Ponte resulta d'unha utilidade grandisma, qu'a fai indispensábele en todol-os centros de cultura e na bibrioteca de todol-os galegos que queiran ter nóción do seu pobo.

Imp. NÓS, Real, 36, -1.º A CRUÑA

Use o novo cristal PUNTAL, fabricación de Zeis,
e escrusiva da

CASA DE LOS LENTES

Plaza Mayor, 18. OURENSE.

FOTOGRABADO

Si ten intrés en que os seus fotograbados sexan os mais perfeitos posibres, convenlle envialos aos

Talleres de fotograbado
ESPASA-CALPE S. A.
Ríos Rosas, 24-Apartado, 547
MADRID

Este nome xa é por sí unha garantía, pois son os talleres máis modernos e orgaizados para realizar na sua maisima perfeición toda crás de fotograbados en cinc, cobre; tricomias, cuatromias, etc...
O seu servicio e extra-rápido.
As suas obras son perfeitisimas.

Suscríbase a

"A NOSA TERRA"

Idearium das Irmandades da Fala
e á

NÓS

Boletin mensual da Cultura Galega

J. CALVIÑO DOMINGUEZ
Abogado-Procurador
CANTÓN PEQUENO, 1-(OFICINAS)
Teléfono, 581. A Cruña.

Trasmita os seus encárregos
-tipográficos a----------
NÓS
--------e ficará complacido.-
-Baratura,----------
--------perfección----------
----------e prontitude.--
Real, 36-1.°--------A Cruña.

SANATORIO QUIRURGICO

DIREITORES

Manuel Peña Rey

Ginecologia e Partos

José Mosquera Blanco

Cirugía geral
Especialista na gorxa, nariz e ouvidos

Situado frente á Alameda do Cruceiro, ten toda-las condicións precisas.—Prautícase toda crás d'operacións.—Dotado de todol-os adiantos que pide a autual Cirugía.—Modernas instalacións de RAYOS X pra diagnóstico e RADIOTERAPIA superficial e fonda con voltaxe de 250.000 voltios.—Aparello de Diatermia pra tratamento de Aue-xites, procesos imflamatórios, reumatismo, etcétera.
Lámpara de cuarzo pra sol d'altitude e ultra-violeta pra tratamento d'escrofulosis, raquitismo, alopecias, eczemas, etcétera.
Admítense embarazadas, e cóntase con material esterelizado pra fora da cibdade en casos d'urxencia.—Poden colaboraren todol-os compañeiros, previo consentemento dos direitores.

BODEGAS GALLEGAS, PEARES E OURENSE

Vinos finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE

LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18 - Ourense

Droguería e Farmacia

LUIS FÁBREGA

Progreso, esquina a Luís Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE

Plumeiros RAFIUM

De mais dura qu'os de pruma e limpan millor. Véndese en todol-os estabrecimentos do ramo

Andrés Perille-OURENSE

F. ROMAN E SACO

DROGUERIA

e FARMACIA

Pereira, 19 **Teléfono 28**

OURENSE

A hixiene nos nenos

é a garantía da sua saúde física e moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos emplee o **"Jabón Sales de la Toja"**, único que ás suas altas calidades meiciñás xunta toda a finura e prefume d'un xabón de tocador.

Contribuie ô perfeito desenrolo das criaturas e evita o perigo da escrófula e o raquitísmo.

1pta PASTILLA

JABÓN LA TOJA

ÚNICO EN EL MUNDO

O Xabón da Toxa ademais de ser o mellor é un producto galego que nos honra no mundo enteiro

En ningún fogar galego deben faltar as Pubricacións NÓS

ESTÁN â VENDA

De Ramón Villar Ponte

Historia Sintética de Galicia — pesetas 5'00

De Xaime Prada

Grabados en Linoleum — 2'50

De F. Porto Rey

A tola de Sobrán — 0'80

De Xosé Lesta Meis

Estebo — 3'50

De Ramón Cabanillas

A Rosa de Cen Follas — 2'50

De Rafael Dieste

A Fiestra Valdeira — 3'00

Dos Arquivos do Trasno — 2'00

VAN APARECER

Triptico Teatral - por Antón Villar Ponte; **O Galo** - Obra póstuma de Amado Carballo; **Escolma de Contos** - por Rafael Dieste; **Traduzón d'un drama de Yeats** - por P. R. Castro e A. Villar Ponte; **A Escadeira de Xacob** - novela por E. Blanco Amor; **Pelerinaxes** - por R. Otero Pedrayo; **Obras completas** - de Xavier Prado (Lameiro); **Brétema, Armenteiro e Esilados** - por R. Suárez Picallo; **O Mariscal** - por R. Cabanillas e A. Villar Ponte.

PEDIDOS A "NÓS" REAL, 36-1.º — A CRUÑA